

Czym jest klasyczny liberalizm?

12 maja 2016

Terminu „klasyczny liberalizm” używa się na oznaczenie ideologii opowiadającej się za prywatną własnością i nieskrępowaną gospodarką rynkową, rządami prawa, konstytucyjnymi gwarancjami wolności religii i prasy oraz międzynarodowym pokojem opartym na wolnym handlu. Aż do około 1900 roku ideologia ta była powszechnie znana po prostu jako liberalizm. Kwalifikacja „klasyczny” jest obecnie konieczna (przynajmniej w krajach anglojęzycznych, ale nie na przykład we Francji), ponieważ liberalizm zaczęto wiązać z szeroko zakrojonymi ingerencjami we własność prywatną i rynek na rzecz egalitarnych celów. Ta wersja liberalizmu – o ile można to tak jeszcze nazwać – bywa czasami określana jako „socjalliberalizm” albo (błędnie) „współczesny” lub „nowy” liberalizm. W tym tekście będziemy używać słowa liberalizm, aby oznaczać jego klasyczną odmianę.

Choć jego podstawowe twierdzenia są uniwersalne, liberalizm należy rozumieć przede wszystkim jako doktrynę i ruch, który wyrósł z charakterystycznej kultury i szczególnych okoliczności historycznych. Kultura ta – jak trafnie zauważył Lord Acton – była Zachodem, Europą pozostającą w komunii z Biskupem Rzymu. Innymi słowy, jej łono stanowiło szczególne społeczeństwo, które doświadczyło „europejskiego cudu” (jak wyraził to E. L. Jones). Tymi historycznymi okolicznościami była konfrontacja wolnych instytucji i wartości odziedziczonych po średniowieczu z aspiracjami absolutystycznego państwa XVI i XVII wieku.

Ze zmagania Holendrów z absolutyzmem hiszpańskich Habsburgów narodził się ustrój, który przejawiał się w zasadzie cechami liberalnymi, jak: rządy prawa (włączając zwłaszcza rygorystyczne przestrzeganie prawa własności), faktyczna

tolerancja religijna, znaczna wolność wypowiedzi oraz rząd centralny z poważnie ograniczonymi uprawnieniami. Zdumiewający sukces holenderskiego eksperymentu wywarł „efekt demonstracji” na europejską myśl społeczną i, stopniowo, na praktykę polityczną. Efekt ten był jeszcze silniejszy później w przypadku Anglii. Historia liberalizmu ukazuje interakcję teorii oraz rzeczywistości społecznej: poprzez obserwację praktyki stymulowano i udoskonalano teorię, zaś praktykę reformowano w świetle dokładniejszej teorii.

W angielskich zmaganiach konstytucyjnych XVII wieku wiele osób i grup charakteryzowało się istotnie liberalnymi cechami. Jednak jako wyraźnie pierwsze liberalne ugrupowanie w historii europejskiej wyróżniają się lewellerzy. Kierowani przez Johna Lilburne’a oraz Richarda Overtona, byli ruchem radykałów klasy średniej, domagającym się wolności handlu, zniesienia monopolu państwowych, rozdziału państwa od kościoła, systemu proporcjonalnej reprezentacji oraz ścisłych ograniczeń władzy, nawet dla parlamentu. Ich nacisk na własność, poczynając od posiadania przez jednostkę samego siebie, oraz ich wrogość wobec władzy państwowej wskazuje, że łączenie lewellerów z presocjalistycznymi diggerami jest zwykłą, wrogą propagandą. Mimo niepowodzeń w czasie wojny domowej lewellerzy stworzyli prototyp radykalnego liberalizmu klasy średniej, który od tamtej pory stale cechował politykę narodów anglojęzycznych. John Locke opracował doktrynę naturalnych praw do życia, wolności i posiadania – które łącznie określał jako „własność” – w formie, która będzie przekazywana dalej przez osiemnastowiecznych Wigów, aż do pokolenia rewolucji amerykańskiej.

Ameryka stała się modelowym narodem liberalnym i, po Anglii, wzorem liberalizmu dla świata. Przez większość XIX wieku była pod wieloma względami społeczeństwem, w którym państwo niemalże nie istniało – jak ze zdumieniem stwierdzali europejscy obserwatorzy. Idee radykalnego liberalizmu były manifestowane i wcielane w życie przez takie grupy, jak

jeffersoniści, jacksoniści, abolicjoniści czy antyimperialiści końca XIX wieku.

Jednak jeszcze długo, aż do XX wieku, najważniejsze postępy w teorii liberalnej nadal tworzone w Europie. XVIII wiek był szczególnie bogaty pod tym względem. Przełomowe dzieła tworzyli myśliciele szkockiego oświecenia, zwłaszcza David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, Dugald Stewart. Opracowali oni analizę, która wyjaśniała „źródło złożonych struktur społecznych, bez potrzeby przyjmowania założenia o istnieniu inteligentnego kierownictwa” (jak podsumował to Ronald Hamowy). Szkocka teoria ładu spontanicznego przyczyniła się w sposób przełomowy do powstania modelu zasadniczo samotworzącego i samoregułującego się społeczeństwa obywatelskiego, które wymagało działania państwa wyłącznie w zakresie obrony przed brutalnym wtargnięciem w sferę chronioną prawami jednostki. Jak Dugald Stewart ujął to w *Biographical Memoir of Adam Smith* (1811): „Niewiele trzeba, by doprowadzić państwo do dobrobytu nawet z najniższego poziomu barbarzyństwa, mianowicie pokój, niskie podatki i tolerancyjne kierowanie sferą sprawiedliwości; reszta jest kwestią naturalnego biegu rzeczy”. Formuła fizjokratów „Laissez-faire, laissez-passer, le monde va de lui-même” („pozwólcie czynić, pozwólcie przechodzić, świat porusza się sam”), wskazuje zarówno na liberalny program, jak i filozofię społeczną, na której się opiera. Teoria ładu spontanicznego była rozwijana przez późniejszych myślicieli liberalnych, przede wszystkim Herberta Spencera i Carla Mengera w wieku XIX oraz przez F. A. von Hayeka i Michaela Polanyiego w wieku XX.

Jedna z różnic pomiędzy liberałami i zwolennikami Burke’a oraz tymi konserwatystami, którzy w innych ważnych kwestiach byli bliscy liberalizmowi, jest związana z tą centralną koncepcją liberalną. Podczas gdy liberałowie zwykle oczekują od rynku w najszerszym tego słowa sensie – jako sieci dobrowolnych wymian – aby stworzył system instytucji i obyczajów sprzyjających jego ciągłości, konserwatyści twierdzą, iż niezbędna jego

podstawa musi być dostarczona przez państwo i wykracza ona ponad prostą ochronę życia, wolności i własności, włączając zwłaszcza państwowe poparcie religii.

Wraz z nadejściem industrializacji powstał poważny obszar konfliktu pomiędzy liberalizmem i konserwatyzmem. Elity konserwatywne i ich rzecznicy, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, często wykorzystywali okoliczności wczesnego uprzemysłowienia, aby szargać liberalny etos ich oponentów z klasy średniej i kręgów nonkonformistów. Z perspektywy historycznej jest oczywiste, że zjawisko znane jako Rewolucja przemysłowa w Europie (i Ameryce), było jedynym możliwym sposobem radzenia sobie z eksplozją demograficzną. Niektórzy konserwatyści ukuli krytykę ładu rynkowego, opartego na rzekomym materializmie, bezduszności i chaosie.

Liberałowie uważali konserwatyzm za łączący się z militaryzmem i imperializmem, ale pojawiło się tu kolejne źródło konfliktu. Podczas gdy liberalizm Wigów nie sprzeciwiał się wojnie (idącej dalej niż samoobrona) dla liberalnych celów, a także wojnom o zjednoczenie narodowe, z reguły liberalizm kojarzony był ze sprawą propagowania pacyfizmu. Idealny typ antywojennego i antyimperialistycznego liberalizmu reprezentowała szkoła manchesterska oraz jej przywódcy Richard Cobden i John Bright. Zwłaszcza Cobden rozwinął kompleksową analizę motywów i machinacji państw dążących do wojny. Panaceum zaproponowanym przez nich był międzynarodowy wolny handel. Rozwijając te idee, Frédéric Bastiat opracował szczególnie czystą formę liberalnej doktryny, która cieszyła się pewnym uznaniem na kontynencie, a później w Stanach Zjednoczonych.

Zwolennicy liberalizmu nie zawsze byli konsekwentni. Tak było w przypadku, kiedy zwracali się do państwa celem promowania ich własnych wartości. Na przykład we Francji liberałowie używali finansowanych przez państwo szkół i instytutów, aby promować sekularyzm podczas Dyktatoratu; wspierali także legislację antyklerykalną w czasie Trzeciej Republiki. W

Niemczech Bismarcka liberałowie stali na czele Kulturkampfu przeciwko Kościołowi katolickiemu. Działania te jednakże mogą być uznane za zdradę liberalnych ideałów i w istocie wyrzekli się ich ci liberałowie, którzy byli najbardziej spójni i doktrynerscy w swoich poglądach.

Podstawa do ewentualnego pojednania liberalizmu i antyetatystycznego konserwatyzmu pojawiła się po doświadczeniach Rewolucji francuskiej i okresu napoleońskiego. Jego najlepszym wyrazicielem był Benjamin Constant, którego można traktować jako reprezentatywną figurę dojrzałego liberalizmu. W obliczu nowych zagrożeń płynących z nieograniczonej władzy państwa opartej na manipulacji masami demokratycznymi, Constant poszukiwał buforów społecznych i ideologicznych sprzymierzeńców, gdziekolwiek tylko mógł ich znaleźć. Wiara religijna, patriotyzm lokalny i dobrowolne tradycje ludu były przez niego cenione, jako źródło siły przeciw państwu. W kolejnym pokoleniu Alexis de Tocqueville rozwinął podejście Constanta, stając się najwybitniejszym analitykiem i przeciwnikiem wzrastającego wszechobecnego państwa biurokratycznego.

W krajach anglojęzycznych wrogość antyetatystycznych konserwatystów pogłębiło skrajne podkreślenie roli Benthama i radykałów filozoficznych w historii liberalizmu. J. S. Mill w „O wolności” (1859) właściwie odbiegł od centralnej linii myśli liberalnej, przeciwstawiając jednostkę i jej wolność nie tylko państwu, ale także „społeczeństwu”. Podczas gdy liberalizm wczesnego Wilhelma von Humboldta czy Benjamina Constanta postrzegał dobrowolne instytucje pośredniczące jako naturalne następstwo indywidualnych działań i mile widzianą barierę dla rozrostu państwa, J. S. Mill miał na celu oddzielenie jednostki od jakiegokolwiek powiązania względem spontanicznie powstałych tradycji społecznych oraz dobrowolnie przyjętych autorytetów – dla przykładu jego zdaniem (O wolności) Jezuita jest „niewolnikiem” swojego zakonu.

To państwu socjalistycznemu klasyczny liberalizm

przeciwstawiał się najbardziej stanowczo. Żyjący w Ameryce Austriak Ludwig von Mises wykazał niemożliwość racjonalnego centralnego planowania. Będąc płodnym autorem, przez ponad pięćdziesiąt lat Mises przeformułował liberalną filozofię społeczną po okresie jej zaniku trwającym od kilku dekad. Stał się znanym rzecznikiem doktryny liberalnej w XX wieku. Pośród wielu studentów, na których Mises wywarł niezwykle wpływ, był Murray N. Rothbard, który związał austriacką teorię ekonomii z doktryną praw naturalnych, aby stworzyć formę anarchizmu indywidualistycznego, czy „anarchokapitalizmu”. Rozszerzający sferę społeczeństwa obywatelskiego aż do punktu unicestwienia państwa, pogląd Rothbarda zdaje się granicznym przypadkiem autentycznego liberalizmu.

Klasycznemu liberalizmowi często przeciwstawia się nowy socjalliberalizm, który miał rozwinąć się z klasycznej odmiany około 1900 roku. Ale socjalliberalizm znacząco odbiega od swojego imiennika w swoich teoretycznych podstawach, w tym, że neguje zdolności społeczeństwa do samoregulacji: państwo wzywane jest do przywrócenia równowagi społecznej na coraz więcej różnorodnych sposobów. Argument, iż jego celem jest zachowanie wolności indywidualnej, jedynie zmieniając środki, dla klasycznego liberała nie ma żadnego sensu – to samo można by było powiedzieć o większości odmian socjalizmu. W rzeczywistości socjalliberalizm jest z trudem rozróżnialny, teoretycznie i praktycznie, od rewizjonistycznego socjalizmu. Ponadto można twierdzić, że ta szkoła myślenia nie rozwinęła się z klasycznego liberalizmu na przełomie wieku XIX i XX – gdy został odkryty rzekomo oszukańczy charakter swobody umów na rynku pracy. W pełni rozwinięty socjalliberalizm istniał przynajmniej od czasów Sismondiego, a jego elementy (welfaryzm) można znaleźć nawet u wielkich pisarzy klasycznego liberalizmu, jak Condorcet czy Thomas Paine.

Wraz z końcem projektu klasyczno-socjalistycznego, klasyczni liberałowie i antyetatystyczni konserwatyści mogą się zgodzić, że to współczesny socjalliberalizm jest wielkim przeciwnikiem

społeczeństwa obywatelskiego. Zadaniem politycznym klasycznych liberałów jest z konieczności przeciwdziałanie bieżącemu trendowi, który prowadzi świat do tego, co Macaulay nazywał „wszystko pożerającym państwem” – koszmarem, prześladowającym tak Burke’a, jak i Constanta, Tocqueville’a czy Herberta Spencera. Jako że stare kłótnie odchodzą w niepamięć, liberałowie i antyetatystyczni konserwatyści mogą odkryć, że mają ze sobą więcej wspólnego, niż kiedykolwiek sądzili ich przodkowie.

Autorstwo: Ralph Raico

Tłumaczenie: Tomasz Kłosiński

Artykuł pochodzi z książki „American Conservatism: An Encyclopedia”

Źródło oryginalne: Mises.org

Źródło polskie: Mises.pl

BIBLIOGRAFIA

1. Acton, John, „The History of Freedom in Antiquity” i „The History of Freedom in Christianity”, [w:] „Selected Writings of Lord Acton”, vol. 1, „Essays in the History of Liberty”, red. J. Rufus Fears, Indianapolis, Ind.: Liberty Press, 1985.
2. Bramsted, E. K., K. J. Melhuish, „Western Liberalism: A History in Documents from Locke to Croce”, London: Longman, 1978.
3. Hamowy, Ronald, „The Scottish Enlightenment and the Theory of Spontaneous Order”, Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1987.
4. Pocock, J. G. A., „The Political Economy of Burke’s Analysis of the French Revolution” [w:] Virtue, „Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century”, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
5. Raico, Ralph, „Classical Liberalism in the Twentieth

Century", Fairfax, Va.: Institute for Humane Studies, 1989.

6. Stewart, Dugald, „Biographical Memoir of Adam Smith", 1811, Reprint, New York: Augustus M. Kelley, 1966.